

CORRESPONDÈNCIA FEMENINA (1780-1939)

Montserrat Sanmartí

Carme Sanmartí

Teresa Julio

Caterina Riba

COL·LECCIÓ CATALANES DEL XX

Direcció de la col·lecció
Lluïsa Cotoner i Pilar Godayol

CORRESPONDÈNCIA FEMENINA (1780-1939)

Comissariat:

Montserrat Sanmartí (URV)
Carme Sanmartí (UVic-UCC)
Teresa Julio (UVic-UCC)
Caterina Riba (UVic-UCC)

Activitat coorganitzada amb el Grup d'Estudis de Gènere: Traducció, Literatura, Història i Comunicació i l'Oficina de Gestió Cultural de la UVic-UCC.

Amb la col·laboració de:

Arxiu Històric de Tarragona
Arxiu Municipal de Valls
Arxiu Comarcal Alt Camp
Col·lecció privada Tarragona
Arxiu privat Sanmartí
Arxiu privat Carulla

Fotografies dels objectes:

Edgar Gallart i Narcís Carulla

Disseny: Eumo_dc

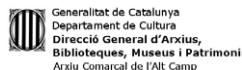
Edita:

Servei de Publicacions de la Universitat de Vic
C. Sagrada Família, 7. 08500 Vic
www.uvic.cat

Impressió: Copysset

D.L.: B 22460-2017
ISBN 978-84-945564-6-3

Amb el suport de:

5	PRESENTACIÓ
9	PRÒLEG
18	INTRODUCCIÓ
20	LES CARTES
24	AMOR I MATRIMONI
28	MATERNITAT
32	LA LLAR
36	SERVEI DOMÈSTIC
40	L'ADMINISTRACIÓ DELS BÉNS I ELS NEGOCIS
44	LA SALUT I LA FAMÍLIA
48	LA RELIGIOSITAT
52	EDUCACIÓ I LECTURES
56	L'OCI
60	REFERÈNCIES HISTÒRIQUES

PRESENTACIÓ: DONES I ESCRITURA. La relació que les dones dels segles XVIII i XIX tenien amb la lectura i l'escriptura esdevé força particular i interessant. Per aquest motiu, diversos elements ens portaran a fer un recorregut per tot allò relatiu a la cultura escrita, anant a parar finalment al convent de monges, on trobarem exemples clars de l'ús de l'escriptura i dels productes escrits per un grup de dones molt concret.

De temps reculats venia la creença que les dones no tenien la ment preparada per entendre i pair allò que als llibres considerats bons podia llegir-se. Per fer aquesta asseveració es basaven en els textos dels pares de l'Església, especialment en unes cartes de Sant Jeroni. Però aquest considerava que les dones eren molt capaces d'entendre i de fer un bon ús de les lectures indicades per augmentar la fortalesa de l'esperit propi, i que les males lectures –aquelles que se'n derivaven de llegir llibres perniciosos o vans–, induïen al mateix mal tant a homes com a dones. El docte sant no va dubtar en cap moment consultar els dilemes que tenia sobre el significat precís d'algunes paraules gregues usades en la seva traducció de la Bíblia del dit idioma al llatí a un grup de dones expertes en aquestes llengües i en els llibres sagrats, la qual cosa li va reportar nombroses crítiques. Ell considerava que l'important era tenir a l'abast lectures formatives que impregnessin de sentit la vida de les persones en general.

Aquest desaconsellar la lectura inadequada –que, segons ell, tant de mal li havia fet–, va esdevenir en una prohibició total de qualsevol lectura que no hagués passat pel sedàs de l'home responsable de la dona: el pare en primer lloc; el marit, en casar-se; el germà, si faltava el pare o marit, i el confessor que solien tenir. Sense el seu vistiplau, el llibre es tornava pernicios, inapropiat i perillós per la noia o dona que, imprudentment, el llegia. Altres pensadors que gaudien de molt prestigi també escriviren sobre l'educació intel·lectual de les dones. I de forma ben negativa. Lluís Vives o Fray Luis de León, humanistes tots dos i ben coneguts, dels llibres dels quals se'n feren grans tirades fins a èpoques tardanes, consideraven que la dona educada era superior a la ignorant, però la primera havia d'estar fortament sotmesa al control masculí per evitar que la seva ment buida acabés interpretant erròniament les bones lectures, canviant-les per idees nefastes, contràries a les bones pràctiques femenines. El treball manual constant era fonamental perquè el seu cervell no divagués en pensaments perduts.

Aquesta idea de la immaduresa femenina va perdurar temps, i anà suavitzant-se cap a mitjans el segle XIX, malgrat que Severo Catalina –ministre de Narváez i membre de la Real Academia de la Lengua Española– afirmava, en el seu llibre *La mujer*, que calia educar la dona i, si sobrava temps, instruir-la. Encara en el segle XX,

quan el control havia aflluït molt, es creia que algunes dones tenien idees revolucionàries degut a la permissivitat especialment del pare per deixar entrar la filla o filles a la seva biblioteca sense cap vigilància. Malgrat aquesta visió negativa de la dona lectora, en molts quadres sobre l'Anunciació apareix la Mare de Déu amb un llibre obert a les mans, mirant sorpresa l'Àngel.

A partir de la Llei Moyano (1857), que va obligar a tenir escoles per a nenes amb mestres que sabessin llegir i escriure, hi ha un consegüent augment de lectores, creant-se línies de llibres especials per a ús de dones, com els de cuina, de manualitats o labors, d'higiene personal, de solucions per prevenir malalties o millorar la salut, d'urbanitat, novel·les sentimentals amb finalitats moralitzant, llibres pietosos... També a partir d'aquesta època s'accentua la publicació de novel·les per entregues i revistes femenines, i es comença la tendència a abandonar la lectura en veu alta, bastant corrent fins llavors, per fer-se més privada.

Si la lectura era considerava perillosa, no cal dir quin era el concepte que es tenia de l'escriptura. Aquesta permet i està pensada per transmetre un missatge a alguna persona externa a la qual la paraula no pot arribar. Els missatges poden ser de continguts diferents com també el seu interès. Solament una minoria femenina sabia escriure. Això no impedia, no obstant, que les alletrades trametessin missives, per bé que utilitzant l'escriptura delegada: dictaven les cartes i qui les escrivia seguia punt per punt el dictat.

Les dones de famílies benestants solien aprendre a casa les primeres lletres i les maneres de comportar-se en societat o de portar una casa. Si la família era prou rica, tenia un mestre de gramàtica i un altre de comptes que ensenyava les criatures. En alguns casos, tant podien aprendre els nens com les nenes. Els pedagogs del segle XVIII demanaven que, per prudència, l'ensenyant de les nenes fos una dona o un home vell. També podien anar a alguns monestirs que, malgrat ser habitats per monges contemplatives o dedicades a la cura de malalts o a l'atenció dels desvalguts, podien tenir alguns espais dedicats a ensenyar a llegir i escriure, especialment a nenes del poble menut.

A partir de finals del XVII, en el cas de Tarragona, les noies, d'uns 12 anys, eren enviades al convent de l'orde de la Companyia de Maria, l'Ensenyança, acabat de fundar a la ciutat. Aquest orde fou instituït amb el propòsit d'educar noies intel·lectualment, completant la seva formació amb ensenyaments de manualitats i de comportament social, coneixement que s'exigia a una noia de família benestant. Allí hi anaren la majoria de les filles de famílies acomodades de tot el Camp i d'altres poblacions, com Mataró o els pobles del Priorat, ja que era una escola amb bona fama i permetia l'estatge com a pensionista o encomanada. El preu era raonable, i es feien classes semigratuïtes o gratuïtes per a nenes externes. A més a més de la docència, com ajuda al manteniment del convent, també llogaven habitacions

a dones que estaven de pas per la ciutat o a dones segrestades, és a dir, dones que estaven en procés de separació del marit.

Les noies solien restar encomanades a l'escola uns tres anys. El pare era qui acostumava a pagar la pensió –unes 45 lliures semestralment–, despeses extres a part. Durant el segle XVIII, les monges ensenyaven el tipus d'escriptura pròpia de l'època, que es caracteritza per la seva claredat, rodonesa i nexes entre lletres, tot donant la sensació d'ordre. En acabar, tornaven a llurs cases completant allí el període d'educació com a futures mestresses.

Malgrat la poca consideració, amb honoroses excepcions, que havien merescut les cartes femenines en tots els temps, no és tan estrany que a partir de mitjans del XVIII els arxius familiars les guardessin dins del conjunt de tota la documentació, especialment si tenien a veure amb l'economia domèstica. Això depenia sobretot de la manera de fer de la persona que s'encarregava del manteniment del fons documental familiar, que normalment solia ser l'hereu i propietari.

D'aquesta primera època de joventut de les noies es conserven poques cartes ja que només escriviuen als seus familiars, especialment a la mare i/o pare, o a algunes amigues. La redacció és lleugera, viva, i la lectura és agradable, gens monòtona o difícil de comprendre. Les cartes eren l'única manera de saber els uns dels altres.

Des del punt de vista històric, el final del segle XVIII i els inicis del XIX varen ser molt convulsos, donant-se episodis de gran violència. Els convents tancaren i les monges s'exiliaren. Les noies hagueren de continuar la seva educació a la llar familiar. En aquest context és característic l'aspecte desordenat dels quaderns i/o cartes de les joves: les lletres, amb molts nexes, són irregulars, no assentades en la línia d'escriptura, mal fetes amb plomes mal tallades, tintes poc preparades i papers dolents, mal tallats. Malgrat aquests defectes, les missives solen ser agradables perquè no són formals. A partir de mitjans del segle, restablerta una certa calma social, els nous ordes religiosos imposaran uns models gràfics i una redacció força artificiosos, on es denota la intensitat de la calligrafia efectuada i l'assimilació de fórmules estàndards en la redacció de cartes, especialment en les femenines.

Ja en el segle XIX, es podia donar el cas que una jove mantingués correspondència amb homes relacionats amb la família per qüestions dels negocis o per alguna altra raó. Llavors no és estrany trobar esborranys, fets pel pare o l'avi, de la contesta que havia de donar la noia. Si per algun motiu s'havia de festejar d'amagat, la parella necessitava una xarxa d'amics, parents molt propers o gent de molta confiança, com algun servent o criada, que els ajudessin a fer arribar les cartes a destí sense dir-ne res a ningú. Aquestes cartes detallen el dia a dia amb força exactitud, ja que al voler saber un de l'altre i el tipus de vida que feien, especialment elles, el grau de detall augmenta i hi tenen cabuda algunes menudeses.

Un món diferent era el de les monges. Podia ser que algunes alumnes de les seves escoles decidissin no sortir del convent i acabaven prenent l'hàbit, encara que les famílies burgeses solien tenir molt poques filles que es decidissin a fer vots. Si en segles anteriors era possible trobar monges analfabetes, en els segles estudiats es demanava que fossin instruïdes, especialment les destinades a ser monges del cor. La possibilitat d'aprendre a llegir i escriure dins del convent podia facilitar l'ascens dins de l'orde, passant de ser monja llaega –amb la obligació de fer les tasques domèstiques més dures– a monja del cor, dedicada especialment a l'oració, el cant i la gestió del convent. Tots els ordes femenins tenien un superior que controlava el funcionament de la casa. Aquest podia ser un monjo de l'orde masculí equivalent o el bisbe de la diòcesi on estigués assentat el monestir o convent femení.

Les monges que no eren de clausura estricta acostumaven a mantenir una forta relació amb la família. Cert és que la majoria de cartes que escrivien havien de rebre el vistiplau de la superiora i moltes vegades aquesta hi afegia algun comentari dirigit als pares per tranquil·litzar-los sobre les condicions de vida de les filles. Les noies que havien nascut a partir de la segona meitat del segle XVIII mantingueren l'estil fresc propi de la seva formació, mostrant-se molt interessades en tot allò que podia concernir la família. Com que solien enviar les cartes al responsable d'aquesta, es poden seguir els òbits, matrimonis, naixements..., però també les qüestions de tipus polític que les afectava: desamortitzacions, exclaustracions, guerres, inseguretats. Insinuen el tipus de vida que portaven dins la casa: què feien, quines relacions preferents tenien, quines visites rebien, si hi havia problemes de salut... El tipus de lletra, igual que el de les seves germanes o nebodes, és personal, solta, sense complexes, gruixuda i irregular, i la narració és fluida i agradosa.

A partir de mitjans del segle XIX, la correspondència es torna més formal, més distant. La presència de la priora responsable de les novícies es percep d'una manera més intensa. La lletra és perfecta: lleugerament inclinada a la dreta, regular, poc pesada, amb nexes molt ben definits i poques abreviatures. Una vegada fets els vots, el llenguatge continua encarcerat, ple de frases fetes, maldant per escapar-se entre aquestes algun punt d'enyorament o de desig de saber sobre la salut, els estudis i l'evolució de germans i parents.

MONTSERRAT SANMARTÍ
Universitat Rovira i Virgili

PRÒLEG

I am always rejoiced when I see the facteur plodding up the asphodel field, and I rush down to seize the fat packet of papers, books, and letters with great delight.

Barbara Bodichon a William Allingham, [1862]¹

El 1862 l'artista i feminista anglesa Barbara Bodichon descrivia al seu amic, el poeta irlandès William Allingham, l'anhel amb què rebia el correu que li portava el carter regularment a casa seva a Algèria, en aquell moment territori francès. Quan veia el carter que travessava àrduament els camps que pujaven cap a Mustapha Supérieur (la part alta d'Alger on vivia), Bodichon corria turó avall, ansiosa d'obrir les cartes, diaris, llibres i paquets que li portava.

Més de cent cinquanta anys després, aquesta escena ens resulta familiar a més d'un, si més no entre aquells que vam néixer abans de la irrupció de l'*e-mail*. Som molts els qui hem sentit, en algun moment de la vida, la impaciència de rebre una carta esperada i la il·lusió d'obrir-la i descobrir-ne el missatge. Durant la infantesa i l'adolescència vaig intercanviar centenars de cartes amb els "amics d'estiu" —nens i nenes, nois i noies que estiuejaven al mateix poble costaner on els meus pares (encara ara) tenen un apartament de platja. Cada dia, puntualment, era la primera de casa a mirar si havia rebut alguna carta o paquet. No teníem bústia i el carter ens deixava el correu dintre de l'armari del comptador de la llum, que estava encastat a la paret, al costat de la porta d'entrada. Des de llavors i encara avui, tinc un somni recurrent: de sobte m'adono que m'he oblidat d'obrir l'armari del comptador i descobreixo que tinc una pila de cartes encara sense obrir i sense contestar. Em desperto sentint la mateixa il·lusió amb què rebia les cartes quan era petita i adolescent —una sensació deliciosa que, al cap d'uns segons, un cop sóc conscient que només era un somni, s'esvaeix i dona lloc a un lleuger sentiment de tristesa. Sento una certa melancolia perquè, en el fons, tinc la impressió que mai més tornaré a sentir la força de l'emoció de rebre una carta. Al cap i a la fi, cap *e-mail* dels milers que he rebut en els darrers vint anys m'ha fet sentir els cucs a l'estómac que sentia quan obria l'armari del comptador i veia que havia rebut carta.

La lectura de cartes manuscrites en el passat ens permet, però, de (re)descobrir i de perpetuar la màgia de la correspondència. De l'escriba que grava amb jonc sobre argila a l'internauta que tecleja un Tweet de 140 caràcters des del seu *smartpho-*

1. Citat a Marie-Claire Hoock-Demarle, *L'Europe des lettres. Réseaux épistolaires et construction de l'espace européen* (Paris: Albin Michel, 2008), p.26.

ne, l'ésser humà ha tingut sempre la necessitat de comunicar —de compartir informació i d'expressar-se. En aquest sentit, l'escriptura representa un suport excel·lent de comunicació perquè, a més a més d'aportar temps per a la reflexió i espai per a la correcció, permet de preservar la memòria d'aquests intercanvis. Entre les moltes formes i funcions que l'escriptura ha presentat al llarg de la història (i que continuen desenvolupant-se encara avui), la carta ha ocupat un lloc destacat. Definida en termes generals com un missatge escrit per un emissor a un destinatari que es troben separats, transmès per un missatger o dins el marc d'un sistema de correu, la carta és, principalment, un mitjà de comunicació. Però, a més a més, és un vehicle d'expressió de la subjectivitat i de creació d'interconnexions (personals, professionals, intel·lectuals, polítiques). A partir d'aquesta triple dimensió, la carta, tant en la forma com en l'ús, ha evolucionat al llarg de la història. Intrínsecament lligada a l'accés a l'educació i als sistemes de correu, les persones que, des de sectors socials diferents, s'han incorporat gradualment a la cultura de l'escriptura epistolar han anat transformant el gènere i les seves pràctiques. Aquesta versatilitat es reflecteix, per una banda, en la materialitat de la carta (gravada en argila, escrita en pergami, cal·ligrafiada sobre paper amb ploma d'oca, estilogràfica o bolígraf, o fins mecanografiada i teclejada a l'ordinador); i, per altra banda, en la seva varietat tipològica, que, com a reflex de la riquesa de les vivències de les persones, inclou cartes religioses, diplomàtiques, imperials, polítiques, administratives, comercials, familiars, íntimes, místiques, literàries, filosòfiques, intel·lectuals, educatives, carceràries, d'emigrants, d'amistat, d'amor, de felicitacions, de condol, de compromís, d'elogi, de culpa, de reprimenda, d'apel·lació, de sol·licitació, de viatges, cartes de presentació, cartes obertes, cartes a l'editor, cartes postals, etc.

Les cartes més antigues de què es té constància són coetànies de l'escriptura pictogràfica desenvolupada a Mesopotàmia i a l'antic Egipte que, íntimament lligada al poder i sovint dotada de connotacions divines, exercien principalment els escribes i els sacerdots. Les cartes són també una part integral del Nou Testament: tant les Revelacions com les Epístoles dels apòstols tenen un format epistolar i estan dirigides a tota una comunitat: els primers cristians. Intrínsecament lligats a sistemes de correu, aquests intercanvis epistolars (gravats en argila, pissarra, coure, bronze o cera i sobre pell d'animal) es feien per mitjà de corredors, coloms i genets (a cavall, mula, i dromedari).

A l'antiguitat grecoromana s'intercanviaven cartes de caire polític, filosòfic, didàctic i privat, algunes escrites amb vista a ser publicades. També existien cartes (dirigides a un sol destinatari, inscrites en pedra o enviades a diferents destinataris) que s'escriuien per elogiar, culpar i castigar (públicament) certes persones. Durant l'antiguitat, l'escriptura tenia una certa connotació servil i la practicaven, de mà pròpia o per delegació, aquells membres (essencialment masculins) de la

societat que sabien llegir i escriure: aristòcrates, metges, advocats, militars d'alt rang, comerciants i artesans. Les cartes que s'han conservat tenen un caire polític, administratiu, fiscal i jurídic i, en menor mesura, familiar i inclouen cartes emeses per dones. Tanmateix, l'existència d'aquests textos epistolars no indica forçosament que les dones a l'antiguitat sabessin llegir i escriure, car sovint els intercanvis epistolars passaven per escribes públics, secretaris privats i fins i tot esclaus que havien rebut algun tipus d'instrucció i que copiaven el que persones (semi) analfabetes, incloent-hi moltes dones, els dictaven.

Durant l'antiga Grècia els *hemerodromes* (missatgers) transmetien oralment informació de caire militar i polític. No va ser fins a l'Imperi Romà que es va desenvolupar un sistema de correu regular: el *cursus publicus*, establert amb l'objectiu de transmetre notícies de caire polític, fiscal i administratiu de cada província de l'imperi (la correspondència privada només s'autoritzava excepcionalment). Utilitzant vies ja existents i traçant-ne de secundàries, el *cursus publicus* consistia en un sistema de relleus, a peu (corrent) i més tard en carro tirat per cavalls. Els missatgers recorrien etapes de 50 km, on estaven situades les *mansio*, el punt de relleu que servia també de posada. El *cursus publicus* gairebé va desaparèixer amb la caiguda de l'Imperi Romà i va ser parcialment restablert per l'emperador Carlemany, també amb una finalitat de comunicació imperial. Assegurat pels *missi dominici* (literalment, "enviats senyorials"), aquest sistema de correu carolingi no oferia, però, un servei sistematitzat com el *cursus publicus* romà, sinó que s'utilitzava segons les necessitats de l'emperador.

A l'època medieval, en el context d'una cultura essencialment oral (sobretot durant l'alta Edat Mitjana), les fonts primàries indiquen que la pràctica de l'escriptura epistolar va estar molt lligada a la cort, als monestirs, a les escoles catedralícies, a les universitats i als nuclis urbans vinculats a les activitats mercantils i artesanals, on, al llarg de la baixa Edat Mitjana, es van anar establint escoles gremials, municipals i parroquials. Com en el cas dels *missi dominici*, els sobirans europeus i els membres de la seves corts disposaven de missatgers que transmetien, en funció de les necessitats circumstancials, cartes de caire polític, administratiu i personal. S'escriuien en llatí i més tard en llengua vernacular, sobre pergami, i, enrotllades, es segellaven amb cera. No tots els homes que enviaven cartes les escrivien ells mateixos. Sovint recorrien a un amanuense, bé sigui perquè no sabien escriure o simplement perquè delegaven l'acció d'escriure.

Amb l'objectiu de facilitar els intercanvis mercantils, al llarg dels segles XI-XV van existir, més o menys desenvolupats, serveis de correu privat que connectaven diferents barris dintre d'una mateixa ciutat i diferents centres urbans. Sovint aquests serveis estaven dividits en gremis professionals. En aquest sentit, el sistema de correu més dinàmic i eficaç va ser el de la Lliga Hanseàtica al nord d'Europa

(especialment entre els segles XIII i XV), de caire marcadament comercial. Durant l'Edat Mitjana i al llarg de l'Edat Moderna també va ser freqüent recórrer a vaixells comercials (per exemple entre Dover i Bruges) per a l'enviament de cartes diplomàtiques, professionals i personals a l'estranger. L'únic sistema de correu regular que va existir a l'època medieval va ser, però, el que es va desenvolupar al si de les comunitats monàstiques i universitàries a partir del segle XI, que amb el temps es van anar obrint a altres sectors de la societat per a l'enviament de correu professional i privat. Va ser precisament en aquests centres de saber i d'ensenyament on, associant l'escriptura amb una elit (com a Mesopotàmia i a l'antic Egipte), s'escriuien els manuals epistolars que dictaven l'*ars dictaminis*, és a dir, l'art de la retòrica i de la pràctica de la composició epistolar. Aquests manuals epistolars, en gran part inspirats en la tradició retòrica de Ciceró, afegien exemples de cartes per il·lustrar aquesta teoria. Alguns manuals anglesos del segle XIII que s'han conservat (escrits en llatí) inclouen exemples de cartes dirigides a sectors de la societat, com podien ser pagesos, servents i botiguers. Aquests tipus de manuals, anomenats *dictamina* i que durant segles es van utilitzar per ensenyar l'art d'escriure cartes entre la classe mitjana urbana, fan referència a intercanvis epistolars sobre temes relacionats amb la seva vida personal i professional: participació a fires, demandes de judicis, assistència a tornejos, demandes de préstecs i favors, investigacions d'adulteris, i gestió de recursos comuns (com podia ser un molí) i de petits projectes empresarials. A partir d'aquests manuals es pot deduir que sectors de la societat com els artesans i els petits comerciants també participaven a la cultura de l'escriptura epistolar (si més no esporàdicament): ja sigui exercint la competència d'escriure ells mateixos (encara que fos d'una forma rudimentària, per exemple firmant o escrivint el seu nom al final de la carta), o, més probablement, per delegació, és a dir, recorrent als servis d'escrivans públics.

A pesar d'estar excloses dels centres culturals medievals, les dones d'origen noble i, sobretot a partir de la baixa Edat Mitjana, nascudes al si de famílies de mercaders i artesans, van participar en la cultura dels intercanvis epistolars, enviant cartes de caire personal, professional i, sobretot, religiós. Car la immensa majoria de les cartes medievals que han sobreviscut no s'ajusten a la concepció actual que tenim de la carta, és a dir, un escrit personal i íntim enviat a un sol destinatari. El prototip de carta medieval femenina que es conserva està més lligat a la religió i a la literatura que no pas a la quotidianitat. Escrites principalment en llatí, *manu propria* o per delegació, les cartes femenines de l'alta Edat Mitjana tenen una temàtica religiosa, política i, en menor grau, personal. Durant la baixa Edat Mitjana, els exemples de cartes escrites per dones són més nombrosos i més variats i inclouen correspondència de dones provinents del sector mercantil i artesanal. Continua, però, essent al si de monestirs, abadies i beguines que s'escriuen principalment

aquestes cartes. El perfil més present és el de la religiosa i, sobretot, mística que molt sovint escrivia cartes com a textos literaris pensant en una possible publicació. També es té constància de l'exercici de l'escriptura de cartes d'apel·lació (escrites en llatí o en llengua vernacular) utilitzades amb valor jurídic durant processos judicials, així com de cartes de caire íntim i prosaic, propi de la carta personal que es sistematitza amb l'increment de l'escriptura en llengua vernacular.

Durant el Renaixement, la pràctica epistolar es va anant estenent paral·lela a l'expansió de l'educació en capes més amples de la població, que, com a partir de finals de la baixa Edat Mitjana, escrivia cartes en llengua vernacular. De forma irregular a través d'Europa, els membres de les famílies de mercaders i artesans rebien una educació a les escoles urbanes, municipals i parroquials, sovint gremials i orientades a la gestió dels negocis o artesanies familiars, fenomen que ja havia començat a sorgir al final de la baixa Edat Mitjana en algunes ciutats del nord d'Itàlia. Com havien fet les famílies nobles des de l'alta Edat Mitjana, aquestes famílies burgeses contractaven preceptors, mestres privats (com ara estudiants d'universitat) i escrivans públics per ensenyar els seus fills a casa. Tant els homes com les dones burgesos practicaven l'escriptura en llengua vernacular per registrar transaccions (com els llibres de comptes), conservar la memòria personal, familiar i social (com els llibres de família i els diaris) i per comunicar-se amb persones absents, com es el cas de les cartes. Durant el Renaixement tampoc van faltar correspondències intel·lectuals (encara escrites en llatí) entre dones nobles i humanistes de renom.

Va ser durant el Renaixement, a partir de la segona meitat del segle XV, que es van començar a organitzar serveis públics de correu impulsats des del poder central dels estats. A França, el rei Lluís XI va fundar un servei postal organitzat segons el sistema romà de missatgers i relleus. Serveis de correu similars es van fundar a altres territoris unes dècades més tard, com per exemple a Anglaterra (1482), a Prússia (1496) i a Venècia (1500). A principis de l'Edat Moderna, el servei de correu més desenvolupat i extens va ser, però, el del Sacre Imperi Romanogermànic: el *Kaiserliche Reichpost*, fundat el 1495 per la família italiana Tasso. Basats a Bèrgam, els Tasso ja havien desenvolupat a finals del segle XIII un sistema de correu, la *Compagnia dei Corrieri*, que unia Milà, Venècia i Roma. A petició de diferents emperadors romanogermànics, els Tasso (fundadors de la futura empresa privada Thurn-und-Taxis) van anar desenvolupant un sistema postal regular que connectava, a través de les seves pròpies rutes postals, diferents ciutats d'un costat a l'altre del vast imperi. Com en el cas dels sistemes de correu a altres territoris, el *Reichpost* estava al servei gairebé exclusivament de l'emperador i de la seva cort, tot i que també se'n van poder beneficiar nobles, homes de negoci i comerciants, que o bé demanaven permís reial per poder utilitzar-lo o bé remuneraven els missatgers discretament. Amb l'expansió dels territoris d'ultramar, els monarques i la noblesa aprofitaven

les rutes marítimes dels vaixells mercants per enviar el seu correu polític, comercial o personal, i, amb l'expansió transatlàntica, cartes de missioners i emigrants.

L'ús de la carta com a mitjà de comunicació i d'expressió personal va expandir-se exponencialment a partir del segle XVII paral·lelament a la disminució de l'analfabetisme i a l'increment de les necessitats comercials i personals de comunicar-se des de distàncies cada cop més llargues al si d'una societat cada cop més complexa. És a partir de l'edat moderna que la pràctica epistolar esdevé un gest quotidià indispensable entre les famílies aristocràtiques, de classe mitjana i, amb el temps, entre les classes populars. Aquesta transformació de la pràctica de la cultura epistolar es veu reflectida en els manuals epistolars que s'anaven publicant i actualitzant: de caràcter menys teòric que l'*ars dictaminis* medieval i amb una orientació més pragmàtica adaptada a les necessitats de cada perfil d'usuari, com ara comerciants, mares de família, nens, etc. Entre els cercles aristocràtics d'aquesta època són molt conegudes les correspondències intel·lectuals de la Il·lustració, a les quals les *salonnières* van contribuir activament. Dins les noves famílies burgeses, en un estil que s'allunya cada cop més dels preceptes de l'*ars dictaminis*, els homes i les dones escriuen cartes per administrar els béns i el negoci familiar, per aconseguir mecenatge, per gestionar la casa pairal i per mantenir el contacte amb la família i els amics (i amants!). La correspondència familiar i amical incloïa cartes de viatges (a partir de finals dels anys seixanta del segle XIX també les cartes postals), cartes enviades entre pares i fills amb finalitat educativa; cartes de presentació enviades entre amics i coneguts descrivint una tercera persona i sol·licitant al destinatari de la carta algun tipus d'ajuda o favor per a aquesta; cartes de felicitació, de condol, de compromís, cartes escrites des de la presó i, no cal dir!, cartes d'amor i de passió. Durant l'Edat Moderna i fins ben entrat el segle XX, les cartes, com espais d'introspecció dialogal, contenien informació i expressaven sentiments relacionats amb molts temes: des de notícies d'esdeveniments existencials com defuncions, naixements i casaments a incidents quotidians prosaics i intercanvi d'opinions personals sobre qüestions polítiques, econòmiques, religioses. Encara que fossin dirigides a un sol destinatari, es llegien en veu alta i circulaven entre una audiència familiar i amical: o bé de mà en mà o bé enviades (l'original o una còpia transcrita) juntament amb una altra carta. Algunes fins i tot es publicaven, a la premsa o en format llibre. Només en el cas que fossin íntimes es precisava que no es llegissin en veu alta i/o que no es fessin circular. Entre les classes populars es destaquen, a més a més, les cartes de sol·licitud: cartes obertes enviades a instàncies públiques per demanar algun tipus d'ajuda social. Amb el desenvolupament de la premsa escrita també van ser molt freqüents les cartes obertes i les cartes a l'editor. Aquestes s'escriuen per queixar-se de la línia editorial del diari o de l'opinió d'algun periodista, per donar veu a una causa social o política (com podien ser els drets de les dones), per apel·

lar al 'tribunal públic' en defensa de la innocència d'una persona condemnada, per restablir o posar en dubte la reputació d'algú, per denunciar una injustícia patida a títol personal, o per demanar ajuda econòmica.

Durant els segles XVII i XVIII, els sistemes de correu públics es van anar obrint a tots els sectors de la població. Els usuaris s'havien de dirigir a les oficines de correu (les antigues posades) per recollir el correu rebut i dipositar-hi el que volien enviar. El franqueig, a càrrec del receptor, depenia del pes i de la distància (o també del nombre de fulls). Als grans centres urbans, el correu arribava a les oficines fins a tres cops per setmana. En aquesta època, les grans innovacions que van millorar el servei de correu públic es van desenvolupar al Regne Unit. El primer tampó va ser introduït durant el Commonwealth (segona meitat del segle XVII) amb l'objectiu d'indicar la data i l'oficina des d'on s'expedia el correu. També va ser a Londres on primer es va introduir el prepagament del franqueig per l'emissor, així com la tarifa plana a la ciutat (el *penny post* local, primer a Londres i després a altres ciutats del Regne Unit). El *Post Office* britànic va introduir el gir postal nacional i internacional i va reforçar els sistemes terrestres i marítics de transport de correu per lluitar contra els atracaments, ja que, com que transportaven paquets amb objectes de més o menys valor (diaris, mostres comercials, gènere, paquets personals), molt sovint eren assaltats.

La utilització de sistemes de transport més eficaços (com el tren i el vaixell de vapor) van agilitzar el servei de correu públic a principis del segle XIX. També el van millorar significativament altres invencions, com els sobres (que protegien les cartes i facilitaven la lectura de l'adreça del destinatari), el prepagament del franqueig en tarifa plana per part de l'emissor (el primer país a posar-lo en pràctica va ser el Regne Unit el 1940, amb el *Penny Post* per al territori nacional i el *Two Penny Blue* per a cartes enviades fora de les Illes Britàniques), els segells i els mata-segells. A França es van crear dues innovacions pioneres: la figura del carter (un treballador del servei de correus públic que, uniformat, distribuïa el correu directament a casa dels destinataris, fins a tres vegades al dia a les grans ciutats) i les bústies de correus (tant les que es col·locaven a la façana exterior de les cases per facilitar al carter la distribució de les cartes com les que es col·locaven a les cantonades dels carrers per facilitar als usuaris l'enviament de cartes timbrades). La creació de la Unió Postal Universal el 1875 va homogeneïtzar encara més les pràctiques, i va facilitar així la distribució del correu a nivell internacional.

Altres mitjans de transport, com la bicicleta, la motocicleta, l'automòbil i l'avió, van començar a ser utilitzats a finals del segle XIX i principis del XX. Va ser també a partir d'aquestes dècades que els serveis de correus públics van incorporar dos mitjans de comunicació més: el telègraf i el telèfon. Tot i així, en una època en què la carta continuava essent l'única forma de comunicar-se a distància per a la

majoria, els intercanvis epistolars es van incrementar exponencialment durant els conflictes bèl·lics de les primeres dècades del segle xx, amb cartes, diaris i paquets enviats entre el front i la població civil. Els serveis de correu, sovint militaritzats, obrien les cartes personals i censuraven qualsevol informació que pogués comprometre les campanyes militars o la moral de les tropes i de la població civil. Per controlar millor el contingut de les cartes personals, els soldats sovint omplien unes postals (i de vegades telègrafs) amb missatges estàndard com “Estic bé” o “He rebut la vostra carta”. Aquesta censura va alentir el servei regular de correus, que va haver de contractar dones per poder suplir la mà d’obra masculina enviada al front. A fi de poder facilitar la recepció i la distribució del correu al front, es van instal·lar oficines de correus darrere mateix de les trinxeres, que s’anaven desplaçant d’acord amb l’avançament de les tropes. Per evitar que s’infiltrés informació sobre aquests moviments, es van crear els sectors postals: les famílies indicaven el nom del soldat, el seu regiment, la seva companyia i el sector postal i, a partir d’aquest (situat al front i per tant movable), es repartia el correu als militars. Amb la fi dels conflictes, els serveis de correus públics es van anar normalitzant, per tornar a ser el dret cívic que els mateixos usuaris han contribuït a forjar al llarg de la història.

En la primera edició de l’*Encyclopédie*, els filòsofs francesos de la Il·lustració definien les cartes en aquests termes:

Elles [les lettres] ne peignent que le jargon d’un temps et d’un siècle où la fausse politesse a mis le mensonge partout [...]. C’est un remplissage d’idées futiles de société que nous appelons devoirs. Nos lettres roulent rarement sur de grands intérêts, sur de véritables sentiments, sur des épanchements de confiance d’amis, elles ont presque toutes une espèce de monotonie, qui commence et qui finit de même.²

Al creuament de l’esfera pública i privada, de la literatura i el prosaisme, de la realitat i de la ficció, la carta condensa, com indica l’*Encyclopédie* sarcàsticament, a la vegada la subjectivitat del “jo epistolar” i el context històric en el qual és escrita, incloent-hi els seus codis de civilitat. En aquest sentit, la correspondència ha estat una font primària valuossíssima per als historiadors. L’exposició “Correspondència Femenina, 1780-1939”, mostrant-nos una forma particular d’escriptura epistolar —la carta personal—, aconseguen donar veu a tot un grup de dones normals i corrents que la història tradicional ha passat per alt. Les seves cartes ens permeten “escotar” les converses familiars del passat i comprendre així aspectes de la seva

2. Bodichon a Allingham [juliol 1862], Allingham, H. and Williams, E.B. (eds) (1911), *Letters to William Allingham* (Londres: Longmans, Green and Co.) p. 77.

vida quotidiana, a la vegada que testimonien les estratègies que les autores utilitzaven per poder resistir i existir en un món patriarcal. La seva correspondència és testimoni de la seva agència i de com es servien de les cartes com vehicle per articular-la i fer-la valer. Salut, amistat, amor, sexualitat, matrimoni, maternitat, patrimoni, negocis, religió, educació i política són alguns dels temes que aquesta mostra de correspondència femenina aborda, interconnectant quotidianitat i transcendentalitat. En definitiva, aquesta antologia de correspondència femenina testimonia la força de la carta com instrument social, alhora que reflecteix el famós lema del feminisme occidental de la segona meitat del segle xx: “Allò personal és polític”. En les seves cartes, aquestes dones inscriuen com els discursos i les institucions es manifesten en allò que és quotidià i, a l’inrevés, com els seus gestos quotidians tenen unes implicacions polítiques. Per poder copsar la rellevància dels textos epistolars femenins i gaudir del seu encant, cal superar, però, la vergonya i la reticència de trobar-nos obrint i llegint cartes que no ens han estat destinades. La pràctica de l’escrit en general i de la carta en particular estan sovint lligades a l’exhibició, l’exercici i la transmissió del poder i a la formació d’una cultura de la memòria. Però no totes les correspondències s’han considerat mereixedores de ser conservades. Som molt afortunades que alguns exemplars de cartes escrites per dones hagin sobreviscut. Donar-les a conèixer, estudiar-les, inspirar-s’hi i, en definitiva, gaudir-ne és un reconeixement a les dones del passat. És una manera de contribuir a reconstruir una genealogia femenina i una memòria femenina de l’escrit que trenqui amb la ignorància, la infravaloració i el silenci que s’ha imposat a la veu femenina i que legitimi l’autoritat de les dones com agents socials i la seva experiència com fenomen de rellevància històrica. Perquè aquestes cartes són plenes de vida: d’habilitats, d’enginy, de capacitat de resolució i, evidentment també, de febleses. Vides que, encarnant la seva pròpia concepció de la feminitat, desafien el concepte normatiu de dona (és a dir, entès com un signe codificat essencialment per homes en un context patriarcal). Llegir aquestes cartes i dialogar-hi intel·lectualment és una manera de prendre consciència de la nostra condició de dones avui i una forma d’imaginar habilitats i enginy equivalents de cara al futur.

Fet i fet, l’exposició “Correspondència Femenina, 1780-1939” ens ofereix l’oportunitat de reviu la màgia d’obrir una carta personal i de descobrir-ne el contingut, gairebé com si en fóssim els destinataris originals. Tan rics i intensos són els intercanvis epistolars de les dones que hi figuren, que la propera vegada que anem a buscar el correu sentirem la nostàlgia de què parlava al principi, quan comprovem que la nostra bústia avui ja només conté ... el rebut de la llum!

INTRODUCCIÓ. Les cartes han representat una de les manifestacions més rellevants de l'escriptura femenina. Durant segles, van ser poques les dones que pogueren escriure a causa de l'alt índex d'analfabetisme i també de les dificultats que es trobaven a l'hora d'exercir una activitat que podia escapar del control patriarcal. Malgrat la desaparició d'una part important d'aquesta documentació, les cartes que es conserven palesen que, a partir del XVIII, amb la generalització de l'educació de les nenes de cases benestants, la correspondència es va convertir en un vehicle habitual de contacte entre les dones. Al segle XIX, van experimentar un creixement exponencial. L'obligatorietat de l'educació a Espanya va contribuir al seu èxit i va permetre mantenir el contacte assíduament amb persones amb les que desitjaven o necessitaven conservar vincles.

Ben aviat les dones esdevingueren grans redactores de missives, on exposaven, amb un estil més o menys formal, les seves preocupacions, vivències i sentiments alhora que informaven de nombrosos detalls de la vida quotidiana, de manera que la correspondència és una font d'informació privilegiada sobre l'època.

Les 1500 cartes que s'han utilitzat en aquesta exposició provenen dels fons patrimonials de quatre famílies. Dues procedents de Valls, la família Baldrich i la Moragas; una de Pont d'Armentera, la Prats; i una darrera originària d'Alins i establerta a Tarragona, els Castellarnau. Aquestes quatre famílies van arxivar les cartes de parents i amics, i entre elles, les de les dones, que sovint no es conservaven perquè les consideraven poc rellevants pel seu caràcter familiar i quotidià. Gràcies a aquest epistolari femení podem conèixer què escrivien les dones de diversos punts de Catalunya, Espanya, Cuba o els Estats Units d'Amèrica, i apropar-nos al seu entorn històric immediat.

LES CARTES

Les cartes acostumen a anar encapçalades per la data (molts cops sense any) i, en alguns casos, el lloc des d'on s'escriuen. Després hi apareix el nom de la persona a qui va adreçada, una salutació formal i unes línies en què es demana per l'estat de salut de la persona destinatària i els seus. A continuació es redacta el nucli de la carta, i, finalment, hi trobem el comiat i la signatura autògrafa, encara que la carta estigui escrita per un familiar o un escrivà, fet gens estrany perquè moltes dones no sabien escriure o no podien fer-ho a causa d'algun impediment físic.

A la redacció empraven pocs signes de puntuació i s'esmerçaven a reflectir allò que no podien expressar oralment. Contrasta el detall minuciós d'esdeveniments i sentiments d'algunes missives enfront d'escriure on només notificaven algun fet o donaven senyals de vida. En general, escriuen d'un sol cop, per bé que a vegades en fessin un esborrany i el passessin a net. Les epístoles transmeten una sensació de frescor pròxima a la comunicació oral, tot i mantenir les convencions del gènere.

La lletra de les cartes del segle XVIII sol ser rodona i clara, apresada a les escoles de monges. A principis del XIX, quan es tanquen els convents pels conflictes bèl·lics, l'educació femenina es comença a impartir a les cases amb mestres, que donen més importància a l'aprenentatge en general que a la cal·ligrafia; per aquesta raó, a partir de llavors l'escriptura és més difícil de llegir i se suprimeixen lletres o paraules senceres. Durant la segona meitat del XIX, amb la fundació de nous ordes dedicats a la educació femenina i la llei Moyano de 1857, es generalitza l'escolarització de les nenes i les cartes esdevenen més formals i perden espontaneïtat.

L'escrit sol ocupar tot l'espai disponible, i el paper es comparteix amb altres membres de la família que aprofiten per enviar una salutació i bons desitjos als destinataris de les missives. Quan es tracta de dones emprenedores o administradores, la redacció és semblant al de les cartes de negocis dels homes, excepte si el receptor és un familiar.

dia finch lo voy matar la olla al fork y aca
 q' carolis mot' d'irin q' no me plasta venia sabe her
 buji am' de ayua nos caas q' p'has se porava mot' bonn
 moza lo d'isan o bu' nos po' y ella manera Confesa y' se
 baren a talle y nos auna toba cada dia millo y ad' un
 fer un remas de desamios lo deslene nos ha dir q' si
 y despues q' yo unna nos al d'isacuas no tenim caida
 taura para q' q' ella ya tambe nos caduam venia q'
 se venia un poch' enveña ella no se vol' espere mas
 da porque h' d'isan las dema y no fa mas q' un dia y
 endon q' por quita mes o mis q' me ha dir q' ven
 be pes q' traban una casa vol' una. Vorse sap' la d'is
 q' nadun la ayua ala ar' tancas yaan bono ca' y no
 y para o q' hi auna poca' abran quon de va venia un
 familia me digan a la pres' poch' enveña tambe va her
 ca' Com' no fa la Munda Doña para un dia q' la d'is
 q' hi tan' tobi' sabia para

188 MENTOR 189

El Lápiz

El lápiz, cuya doble finalidad es la escritura y el dibujo, es el grafito ó carbono amorfo perfectamente elaborado; pero la industria ha multiplicado los procedimientos de fabricación empleando nuevas substancias, especialmente para la obtención de los lápices de colores y de los destinados al dibujo exclusivamente.

El lápiz se compone de dos partes: el lápiz propiamente dicho, que es una mezcla de grafito y arcilla reducidos a polvo finísimo y un muelcillo para darle consistencia que deja una huella en el papel cuando se frota ligeramente, y la cubierta ó envoltura que es un cilindro ó paralelepípedo de madera, en el cual se halla encerrada aquella substancia.

Los lápices se usaron desde el siglo XIII si bien el grafito ó plombarina era conocido con mucha anterioridad.

El lápiz es bueno para hacer toda clase de anotaciones é insustituible para los croquis y el rayado.

Hay gran diversidad de clases de lápiz.

AMOR I MATRIMONI

El nuviatge i el matrimoni tenien una importància enorme en la vida de les dones, però les cartes en recullen poques notícies per una qüestió de pudor. Les esparses referències que se'n fan se centren fonamentalment en el prometatge, en les declaracions d'amor al nuvi o al marit, i en les desavinences matrimonials. Cal puntualitzar, tanmateix, que a les missives de principis del segle XIX les dones s'expressaven amb més llibertat que a les posteriors, i que les qüestions íntimes s'hi van tornar més infreqüents a mesura que arrelaven els convencionalismes victorians. Poc a poc, la correspondència s'homogeneïtzà, perdent la franquesa inicial.

El prometatge solia ser un motiu d'alegria que les noies anunciaven amb il·lusió a familiars i amigats, un cop els pares o tutors havien donat el seu consentiment. Se celebraven molt pocs casaments sense l'aprovació de qui tingués la responsabilitat tutorial de la jove, ja que, en aquests casos, la noia solia quedar-se sense dot i, per tant, en una situació molt desavantajosa a l'hora de negociar el contracte matrimonial. Un cop feta pública la notícia, les dues parts havien d'arribar a un acord, però els tractes podien trencar-se si el pretendent considerava que el capital que aportava la noia –ja fos en diners o en propietats– era insuficient, o si es rebien advertiments sobre la dubtosa moralitat d'un dels dos contraents.

A la correspondència no hi falten les declaracions d'amor al promès o al marit quan, per raons diverses, n'estaven separats físicament. L'enyorament per l'absència de l'estimat és un tret comú, si bé les cartes destinades al promès eren més apassionades i ensucrades que les missives als marits, que mostraven un amor més serè. També hi són presents les desavinences matrimonials a causa de les infidelitats i les queixes de les dones, que sovint es sentien abandonades o negligides per part del marit.

El compliment de promesa

Andreu i Teresa Martí a Maria Antonia Prats.

Cervera, 16/III/1802

Per lo tant, si Vm vol, jo sé un medi, y és lo més segur per a apartar-lo de la pretenció en que està, fer-li cumplir la paraula té donada a Vm lo que me consta cert pues tinch un paper en mon poder de fecha de 28 de juliol de 1801 en que li done paraula de casament, aixís si Vm vol impedir-li y casar-se ab ell median los tractes corresponens quals si Vm aprobe esta preposició, pasaran a fer-se ab la major armonia si los pares de Vm hi convenen y determinan-se Vm impedir lo casament li enviaré lo paper sobredit del dien publicar-se les amonestacions al menar-o en esta...

La notificació de matrimoni

Maria Teresa de Plana i de Roca, vídua, a Francesc Prats.

Vilallonga, 21/III/1771

... escrich ... per comissió del pare i senyor a fi de partissipar-los ma afectuada aliansa ab lo Dr. Jaume Amorós de Reus ...és fill de llaurador, de una casa antiguíssima, molt distingida a Reus i ben aparentat. És miñó molt ben vist i vistable, de molt bon jeni i bonas circumstàncias, té 20 anys. A un any que és pasat a Dr. de lleis, té 35 ll. pagadas al dia de las bodas i las demès partidas que aconpañan al sobredit i lo principal es lo cer a mon gust i lo estar ell ciego i sents termes apacionat. Espero aprovació de Vm i Antònia...

Les infidelitats

Salesa Baldrich al seu germà Aniceto.

Vilarodona, 2/IV/1839

... pero como no serán tan bien escuchadas por Juan Antonio como por mi las reflexiones que me haces pues que él aun sigue correspondencia con la que ha causado nuestra desgracia, a pesar de esto, yo me resigno y estaria contenta pero él se ha apartado enteramente de mi y ahora se halla en la Selva por una enfermedad del tio Manuel que está muy malo ..Se que ha hecho testamento y que no me hace usufructuaria ni tutora de la hija...

MATERNITAT

Interessar-se per la salut era un dels formalismes epistolars, però també podia ser el tema central de la carta. L'embaràs, el part, el postpart, l'alletament i les malalties infantils constituïen una experiència que sumia les dones en alerta a causa de tots els perills a què s'enfrontaven.

Aquestes escrivien amb vergonya als seus parents més pròxims per comunicar-los que estaven en estat. La por a l'embaràs, al part i als primers mesos de vida del nadó queda reflectida sovint en les cartes. Moltes vegades, quan la dona residia lluny de la seva família, manifestava l'enyor per la companyia i l'escalf de la mare, de les germanes o d'altres dones properes. Un cop havia nascut la criatura, les parteres quedaven tan esgotades pels nervis que havien passat i pels esforços de l'expulsió, que els malestars, les febres o la inapetència dificultaven la cria del bebè, un tema rellevant en les missives. De vegades, aquesta qüestió comportava baralles familiars perquè l'alletament podia cansar molt la mare i crear un clima d'angoixa amb la consegüent incomprensió del marit, que podia considerar exagerada la preocupació de la dona. Dides i dides seques són anomenades amb freqüència tant per parlar-ne amb veritable afecte com per dedicar-los adjectius ben poc afalagadors. Les cartes recullen les crítiques a les dides quan el nadó no mamava, fet que s'atribuïa a l'agror de la llet, o quan deixaven la feina per raó de problemes de salut del seu propi infant i calia trobar-ne ràpidament una altra que la substituís.

La correspondència també evidencia la por de perdre un fill o filla a causa d'alguna malaltia. La tos, la febre i la descomposició podien ser símptomes de malalties mortals com la diftèria, el còlera, el xarampió o la febre groga. Les mares, angoixades, consultaven els metges i procuraven allunyar la família dels nuclis urbans per evitar el contagi. La mort del nadó era un tema tabú en la correspondència femenina. La notícia del decés era comunicada pel pare de la criatura o per algun altre parent proper.

La notificació de l'embaràs

Assumpta Baldrich al seu pare, Aniceto Baldrich.

Barcelona, 26/X/1835

... no dudo que estoy embarazada aunque no lo habia escrito a V. ni a ninguna pues es cosa que da verguenza el decirlo. V es mi padre por lo que me atrevo a decirselo y a pedirle que me encomande a Dios pues siempre estoy temblando que no aborte. Esto no son cosas de escribir por lo que lo dirá V. de mi parte a Felipa, Teresita y sus maridos y todos no se olviden de rogar a Dios por mi, a la Antonia también...

El postpart

Anna Mª Castellarnau a la seva mare, Maria Magriñà.

Berga, 10/VIII/1775

Primeramen penso que lo preñat me n'és causa pues altramen la llet de burra se m' assenta bé però cada matí tinch ascos, mols dias la bomito y tinch una gran melancolia per lo que penso me combindria mol lo paseysar lo que auria ja posat en obra a no ser que lo Noy petit li ha eixit una granallada al cap y sobretot al clatell fins al coll.

L'alletament

Felipa Baldrich al seu pare.

Tarragona, 1839

... Yo estich un poch millo però me he vist presisada a tornar a donà mamà al noy perquè se aflaquia molt y tenia moltas malas nits y com en esta se moran moltes criaturas de rosa, sarranpio y inflamasionetes; he temut que si se posàs malal lo noy sense menjar parilleria mes perdre'l. Deu nos fasi la gràsia que no entri a casa sanblant malaltias.

Les dides

Felipa Baldich al seu pare.

Tarragona, 1840

... ya li aurà contat la pasada de la dida no vol moura ni una cadira de puesto, vol està mol ben servida ab menjà y sempre avem de anà ab cuydado ab no contrariar-la ab res, apart una señora marquesa; a mi los bodells me grunñan pero aquanto per lo noy, està grasa com una vaca y va vaní a casa plena de polls, guñava dotsa pesetas y ara ha volgut tres duros. Pasiència som al ball am de ballà.

LA LLAR

La monòtona vida de les dones, que es desenvolupava entre les parets de la llar i les visites a l'església, només es trencava amb les festes religioses i profanes. Les dones, responsables de l'ordre i el benestar de tota la família, s'ocupaven de la compra dels aliments i de l'administració dels propis productes o dels que altres parents els enviaven. També calia que determinessin les dietes i preparessin o fessin preparar el menjar de cada dia. Les festes amb convidats multiplicaven la feina, ja que s'havien de fer quantitats abundants de menjars exquisits presentats en taules ben paradades. A les cartes que s'escriuien, les dones explicaven els menús i intercanviaven receptes.

La gestió de la roba ocupava una part important de la jornada. La bugada era una tasca feixuga que requeria temps i esforç: calia rentar, planxar, emmidonar i cosir, motiu pel qual es contractaven minyones o serventes (bugaderes, modistes i cosidores). Una bona mestressa havia de tenir la roba de casa blanca i ben planxada. Obrir els armaris i lluir el seu contingut perfectament apilat, les acreditava com a bones mestresses. A més, havien de decidir com adaptar la roba de què disposaven amb nous complements que compraven elles mateixes o que encarregaven a familiars que vivien en poblacions amb més activitat comercial. Les dones es feien portar tota mena de barrets, teles, jupons, cintes o puntes, que els arribaven a través de coneguts i parents aprofitant que els havien de fer una visita. Les cartes recullen nombroses comandes d'aquests tipus, fet que mostra l'existència de xarxes de dones que s'ajudaven entre elles.

També corresponia a les mares ensenyar als fills i filles les primeres lletres i les normes bàsiques de conducta social i religiosa. En el cas de les noies, l'aprenentatge sobre com portar la llar s'allargava fins al casament, mentre que l'educació dels nois aviat passava a ser responsabilitat del pare. Malgrat l'important ajut que tenien del servei domèstic, les dones confessaven a la correspondència un gran cansament davant la interminable feina diària.

Encàrrecs de complements

Assumpta Baldrich Arandes a Pau Baldrich.
Barcelona, 26/VIII/1819

... Recivi a su tiempo la tuia y le leyí con gusto. Deven vuestras satisfacciones que te doi el parabien y la darás a los hinteresados de mi parte. El valor de tus encargos es lo siguiente: el vestido de color de grana 9 duros, el azul, 5, el sombrero 4 pesetas, los guantes 4 pesetas y media, mantilla para la Teressita 11 duros, el xal para Felipa 18 duros y media peseta. Deseo que todo aye estado a gusto ...

L'organització dels àpats

Nieves Moragas Núñez Pastor a Teresa Tavern.
Tarragona, 21/IV/1857

Todo lo ago con gusto, lo que siento es no tener tiempo para ser mas pero en esta casa ay muchísimo que aser. Los niños estropean mucho haora he querido salir dos días ya se me avia atrasado la labor, oy Madre como asia buen día a salido con la dida, lo que nos atrasa más tener que aser tres comidas: los Niños comen a la una, Madre y Gassol à las dos, y Narciso a las cuatro, el pobre es el que tiene que trabajar más.

Les visites

Nicolasa Núñez Pastor a la seva filla Teresa Tavern.
18/VII s/a

El dia del Carmen pasamos Narciso que con nosotros a menudo nos da noticias de todo lo que pasa y comemos a menudo juntos pues aquí lo encuentra todo bueno. Los mismo Dolores que se convida a comer escudella este es mi manjar que con la leche y chocolate me tiene mui buena, gracias a Dios, ayudada con el agua de alquitrán que nunca dejo.

SERVEI DOMÈSTIC

L'organització del servei domèstic era una de les obligacions de les mestresses de casa benestant. Netejar, fer la bugada i preparar els àpats, arreglar la roba, planxar, tenir cura dels infants, de les persones grans o dels malalts requerien la contractació de servei extern. Si la família tenia un estatus més elevat, el senyor i la senyora podien tenir un criat i una donzella al seu servei. A més, en època de criança, era habitual la presència d'una dida per alletar el nadó. Les mestresses, per tant, havien de planificar i gestionar les tasques de totes les persones que tenien al seu servei amb habilitat i discreció.

Atès que els servents passaven a formar part de la llar, calia que vinguessin recomanats per persones que ja els havien tingut o que els coneixien. Sovint arribaven quan eren joves i la mestressa tenia l'obligació d'ensenyar-los els costums de la casa i a realitzar les feines de la llar al seu gust. En general, el servei estava poc considerat i era qualificat d'ignorant o era criticat per les seves condicions físiques. Tanmateix, també hi havia algunes criades (dides, administradores o minyones) que gaudien de la plena confiança del senyor i la senyora i restaven a la llar tota la vida.

No obstant això, el servei podia ocasionar tensions, a vegades per la incomprensió i l'abús dels amos, que els imposaven jornades laborals molt llargues, o per la seva incapacitat per adaptar-se a les normes de la casa. En el cas de les noies, era freqüent que deixessin la feina per casar-se o per anar a cuidar algun familiar malalt. Les cartes, tant dels homes com de les dones, recullen referències al servei domèstic i mostren que, de vegades, eren els homes qui a través dels seus coneguts s'encarregaven de buscar el personal adient.

Informes sobre el servei

Felipa Baldrich al seu pare.

Tarragona, 1840

Estimat para: ahí me va compareixa una criada ab un paparet de vosté ancara que me va semblà mol poch llesta y al mateix tems bruta. No he tingut valor de despedir-la porque la pobre avia fet lo camí. Digi a la Marieta que me'n doni informas que diu que añs atràs va està a casa seva que és de Vilarodona, se diu Francesca y a casa Vivas no hi va està mes que dos mesos. Avia servit a Barcelona però crech que diré que no és bona per res. Entre tan si ne surt una de bona, llesta y límpia avisi-m'o però sens anvia-la sols dien las sevas sirconstàncies.

Criades rebels

Asunción Romero a Ramon Coll.

[Valls, 1866]

Ramon mio ... Dolores el dia que tu te marchaste me movió una saragata diciendo que no quiere servir y que se iba a vivir con una tia suya ... No la dejé marchar y menos sin que tu mamá me dijera lo que tenia que hacer con ella. Yo creia que ya le habia pasado las ganas de marcharse pero ayer fue a ver a su tio y hoy me ha tenido con la embajada de que se marchava porque no tenia de aguantar a nadie y que perderia la salud de servir y cosas por el estilo. Lo que es a mi por una parte no lo siento porque no me hace nada co gusto y si tiene a la nena es de mala gana y siempre le llora. [...] Ella dice que es libre y que no tiene que dar cuenta a nadie de sus acciones ... dice que ya hace mucho tiempo que ya habia pensado irse de casa para ponerse a hacer alpargatas ...

Les cuíneres

Felisa Costa al seu amic Narcís Moragas.

Caldetes, 22/VI/1866

Hazme el favor de decirle a mi cocinera que tenga dispuesta comida pues pienso ir por el tren que sale de aquí a las dos de la tarde; y dile que no ponga pescado pues comiéndole aquí dos veces al día puedo pasar unos cuanos sin comerle.

L'ADMINISTRACIÓ DELS BÉNS I ELS NEGOCIS

Tot i que els homes s'encarregaven dels negocis familiars, a les cartes es percep que hi havia moltes dones que també participaven en aquests afers de manera activa. Una de les principals preocupacions era el dot que el pare i la mare atorgaven a la filla quan es casava (aixovar, joies, diners o béns immobles), essencial per fer un bon casament, ja que representava l'aportació de la dona a la nova família en concepte del seu propi manteniment. Els impagaments d'aquest tribut després del casament provocaven tensions dins de la parella i desavinences amb els parents.

Les dones casades deixaven en mans dels marits l'administració dels béns, però quan quedaven vídues havien d'agafar les regnes de la llar i preocupar-se tant de la bona marxa de les finques i dels negocis com de procurar que els capitals invertits en accions donessin el màxim rèdit. Moltes demostraven una gran perícia en la seva gestió i en alguns casos obtenien millors resultats que els seus difunts marits, però a altres se'ls feia difícil tirar endavant la casa i l'educació dels infants sense el suport de l'espòs. No les havien preparat per aquesta funció i, si en tenien l'oportunitat, buscaven l'ajut de la família o optaven per un segon matrimoni, malgrat que perdessin així els drets sobre els béns dels fills.

L'epistolari mostra l'existència de nombroses xarxes de col·laboració entre diferents membres de la família instal·lats en poblacions distants on tenien propietats o negocis. Homes i dones compraven i venien productes agrícoles o comercials, estaven al cas de l'estat de les collites i es preocupaven de defensar els seus interessos. Podem constatar en la correspondència l'existència de propietàries, masoveres, pageses o administradores. Aquestes dones s'encarregaven de la comptabilitat d'algunes finques, en portaven la gestió i, si calia, retien comptes amb el propietari.

Passant comptes

Teresa Siurana a Francesca Ayxalana.

Porrera, 10/VI/1835

Señor Aniceto: [...] Lo vi està tot fora; lo Saloni ne té 33 ll, l'Antònia Asquella ne té 35 y 1/1, lo seño Joseph, contan las dos liuras que n va portar aquí al castell, ne té 1/1 26 y 1/1 y dos cargas que m'ay gastat per los jornalers. Tan promte com se aclariran las cosas bayxaré. Así no ha apredegat; lo fret y'l vent a fet un poch de mal. L'artiga no se ha cavat perquè V. no ho ha enviat a dí; si vol que la cavem escrigui.

La gestió d'accions i obligacions

Felisa Costa a Narcís Moragas.

West Bloomfield (Nova York) 3/VIII/1862

Quedo enterada de que has cobrado los cupones del semestre de las obligaciones de ferro-carril y de que verás a Pallós para el renuevo de la hipoteca, mucho sentiría que este no pudiera tener efecto, pues cuento con este dinero y ya con anticipación te digo que luego que cobres los intereses, si se renueva como deseo, me envíes todo lo que tengas disponible de mis réditos y que no te haga falta para lo que tienes que pagar de mi cuenta. El inquilino de aqui ha empezado de nuevo con sus tretas, ya debe dos meses y como estoy decidida à no tenerle en casa à no ser que pague el alquiler, ayer se hizo lo primero que exige la ley sobre este punto en este país, y es, intimarle que si dentro de tres días no ha satisfecho lo que debe se le espelará de la casa. Ahora verá el administrador cuanta razón tenía yo al no querer alquilarle de nuevo la casa al mismo inquilino.

LA SALUT I LA FAMÍLIA

Les mestresses dedicaven una part important del seu temps a tenir cura del benestar físic i personal de tots els membres de la família. En una època en què les epidèmies com el còlera o la diftèria afectaven periòdicament la població i en la qual moltes altres malalties tenien difícil remei, la salut era la més gran de les preocupacions de les dones.

La salut delicada del marit, dels fills i filles, petits o grans, o de la mare i el pare mantenien les dones en un estat d'alerta permanent. Quan la malaltia arribava a la pròpia llar, la cura els exigia un gran esforç físic i emocional que les deixava exhaustes. Si eren elles les que emmalaltien, es veïen obligades a deixar temporalment el control de la casa, amb el consegüent neguit que això comportava. La impotència davant la mort del marit o dels fills i filles, les sumia en un lamentable estat de desemparament i desesperació.

La consulta als professionals de la medicina les tranquil·litzava, tot i que a l'epistolari traspua una relativa desconfiança en la classe mèdica, molt criticada en alguns paràgrafs. Per pal·liar els efectes de les infeccions, els vòmits o els marejos es recomanaven remeis basats en règims alimentaris (llet de burra, caldo, xocolata), banys de mar, fregues amb aiguardent camforat, productes medicinals (píndoles d'aigua de quitrà o xarop d'ipeacuana), estades al camp o la visita als balnearis amb les seves aigües termals.

L'absència del pare, la mare o d'alguna germana que pogués fer costat quan faltava la salut o quan la mort s'havia instal·lat entre la família, els creava angoixa i un enorme sentiment de solitud expressat amb una gran sinceritat i sensibilitat a l'epistolari.

CAPÍTULO XXIV

SUMARIO: I. Higiene de la piel.—II. Aseo de la cabeza.—III. Aseo de las manos y de los pies.—IV. Baños; Duchas.

I. La piel, órgano secretor por excelencia, es en muchas ocasiones el asiento de infinito número de enfermedades que la Higiene está en el caso de prevenir y evitar, aconsejando la más exquisita limpieza de dicho órgano, que por la cantidad y calidad de los productos que segrega, por su gran extensión y por su continuo contacto con el exterior constituye un verdadero medio eficazísimo de...

La malaltia

Rosa Dot i Mir al seu amic Amigó.

1818

Usted sabrá como hemos pasado 4 meses a la casa de campo para ver si Moragas lo pasaria mejor de sus males y al fin hemos logrado nada por mi desgracia por desgracia de mis yjos que todos estamos afligidos a lo sumo [...]. Moragas qualquiera friolera lo pone malo y mas quando le viene un escarto de parte de mi hermano que creame ha tenido muy mala especia. Ell no dize nada se pone tan triste y sin ablar una palabra de modo que ha resultado que las piernas se le inxavan un poco si endava al dia y a las noches se le ponía naturales pero, Amigó de mi corazón, a las mañanas quando se quiere levantar de la cama las tienen las piernas hasta medio muslo que me ororise verlo.

Les cures

Nicolasa Núñez Pastor a la seva filla Teresa Tavern.

Roses, 11/VIII/1842

Tuve una ophthalmia de las más rebeldes y hasta ahyer no se cerraron enteramente las moscas de milan. Las purgas, las sanguijuelas al año una dieta la más rigurosa y una obscuridad continua me libraron de perder la vista, a parte tomé siempre el agua a cebada con azúcar; los ojos como tomates sin poderlos abrir, y destilando una agua ardiente como fuego, solo que no he tenido punzadas ni dolores como han tenido todos los demás que han sufrido esta cruel epidemia.

L'amença de la mort

Francesca Baldrich a la seva germana Felipa.

Sevilla, IX/1843

... por el mes de agosto fue para nosotros cruel tuvimos a las dos niñas a la muerte de unas calenturas y hallandome sin criada solo con la niñera aseguro que me faltaban las fuerzas y creia caer mala atender a las enfermas a la casa y no dormir de noche me he pasado el mes. Me acuerdo tantas veces de ti, Felipa, si la suerte no nos hubiera separado cuanto nos habriamos ayudado una a otra. Sea Dios bendito.

LA RELIGIOSITAT

L'assistència de les dones a l'església amb regularitat, la lectura de llibres pietosos i el rés del rosari formaven part de la realitat diària de les dones. A més a més, la seva religiositat s'evidencia en les donacions d'obres d'art i les misses *post mortem* que consten en els testaments. L'Església exercia sobre les dones una intensa influència per mitjà d'una educació fortament tutelada tant a les escoles, en la formació de les nenes, com en el control de les lectures de les noies joves.

El sentiment religiós de les dones anava més enllà de la simple devoció i impregnava les seves vides quotidianes, de manera que estava íntimament lligat a la família i al model catòlic d'esposa submissa i mare virtuosa que l'Església volia inculcar. En la correspondència, les referències religioses són contínues. El naixement d'un fill, una bona collita o la millora de la salut d'una persona malalta era agraïda a Déu o a la Verge. La mort d'una persona propera era entesa com la voluntat del Santíssim i aquesta resignació davant dels designis divins regia les seves vides.

No faltaven les dones que dedicaven la seva existència a l'oració i a la contemplació i prenien els hàbits per pròpia voluntat o empeses pels pares o tutors. L'entrada al claustre exigia una certa formació. Entre altres requisits, calia tenir coneixements de llatí per poder seguir els oficis, activitat que ocupava una part important de les seves vides.

La relació epistolar amb els parents recull les vicissituds que vivien en els convents, la demanda reiterada al pare o al germà gran de l'im prescindible dot –liquidat durant tota la vida de la religiosa en forma de productes alimentaris o monetaris–, i també l'impacte de les guerres en la tranquil·la vida conventual. El retir no les feia alienes als esdeveniments històrics i moltes foren exclaustres temporalment a causa dels conflictes armats, circumstància que era aprofitada per algunes per abandonar el convent i incorporar-se a la vida civil.

La pensió de les monges

Manuela Baldrich, monja exclaustrada, al seu germà gran Pau i al seu nebot Aniceto.

Tarragona, 13/X/1811

Queridísimo germà: extraño molt que ni tu ni Aniceto me respongueu en ninguna carta ... te estimaré me fasis entregar la pensió per lo Sr Fructuós que és en esta ... pues extraño no aigis enviat cap diner desde que so en esta y ya pots pensar que haven-me de fer yo la vida los necesito majorment haven-se posat las cosas tan caras ...

Inseguretats als convents

Josepa Prats al seu germà Joan.

Tortosa, 10/IV/1835

Querido hermano: he recibido la tuya me alegro de la buena salud ... yo estoy buena gracias a Dios pero me prevengo por lo que siendo tan buen padre y mas no ignora nuestras fuerzas no nos derá mas de lo que podemos llevar en caso que nos saquen del convento lo que segun dicen no serà. No me falten casas y rectorias que aran la caridad de regogerma ... si tienes algunas besquinyas [1] negras y de escures y mentellina de la madre Ysabel me las guardaras y digas-lo a la hermana Úrsula de negras necesito ...

La recuperació de la salut

Colasina Tavern a la seva germana Teresa.

St. Gervasi, 9/X/[1850]

Diós sea vendesido y adorado siempre, no me canso de darle gracias por habernos concedido la gracia de haber buuelto la salud a nuestra Teresina, hermana de mi alma. Sé dócil y cré a los hijos cuando no te permitan ir a la iglesia por el mal tiempo. Dios está en todas partes y es idolatría creerlo más en los templos. Levantate el corazón, recuerda lo que sufrió por nosotros y esto solo te llevará a la Gloria.

EDUCACIÓ I LECTURES

A partir de finals del segle XVIII, les famílies comencen a portar les seves filles durant un període de quatre anys a les escoles de religioses per tal que aprenguin a llegir i escriure. Les que no sabien de lletra sempre podien comptar amb un amanuense per dictar-los les cartes. A principis del XIX, la guerra del francès i la inestabilitat dels anys posteriors va dificultar l'accés de les nenes a l'escola i s'educaven amb un mestre a casa. A diferència de les primeres cartes, que eren en català, la llengua que feien servir en aquesta època era el castellà. A partir de 1830 les nenes tornen a anar als col·legis religiosos, que s'encarreguen d'imprimir en les nenes una cal·ligrafia particular i distintiva. L'educació es completava amb l'ensenyament de labors que es consideraven pròpies del gènere femení, com cosir, brodar, sargir o fer puntes de coixí, entre d'altres manualitats.

L'atenció de les dones se centrava en llibres de temàtica religiosa i profana, sota l'estricta control del pare, el marit, el mestre o el confessor. Amb la lectura acabaven de completar la seva formació. Habitualment la lectura es feia en veu alta, atesa la importància de la tradició oral. Des de petites sentien repetir obres literàries, contes, poemes i cançons tant a la família com a criades i dides. No hi faltaven les dones amb una gran formació, que escrivien en tres o quatre llengües, que llegien llibres de medicina d'autors anglesos o francesos amb nous plantejaments en la cura dels nadons, o que disposaven d'una nodrida biblioteca d'obres d'història.

A partir de la segona meitat del segle XIX, amb la generalització de l'educació, van començar a publicar-se novel·les sentimentals destinades al públic femení, amb la intenció d'inculcar en les dones la conducta que la societat patriarcal esperava d'elles. Durant la dècada de 1920 es van crear nombroses col·leccions de novel·la rosa que van tenir un gran èxit entre les lectores.

La circulació de llibres

Andrea Baldrich al seu germà Aniceto.

La Gornal, 17/V/1808/V

... lo Sr rector lo altre dia va venir en casa y va veurer sobre la caleixera “La huerfanita inglesa” y me va dir si los hi volia deixar-lo y yo vas dir que si y ara me a dit que si volias fer lo favor de tornar-me aquells que yo te vas amviar que ya los havia llegit ...

La formació a les escoles de monges

Joana Amorós a Joan Prats, metge.

La Selva del Camp, 23/IX/1812

Querido primo: ... la Roseta se porta bien, que es obediente en todo quanto le mando, que el maestro la enseña de leer y escribir y mas adelante la enseñará de cuentas, que las mongas la enseñan de aser respunte y que está aciendo puños, que tiene dos pares y medio hechos sino que faltan los ojales ... pienso que en breve la enseñaran de bordar ...

Lectures tutoritzades

Nicolasa Núñez de Pastor a la seva filla Teresa Tavern.

24/VIII/1816

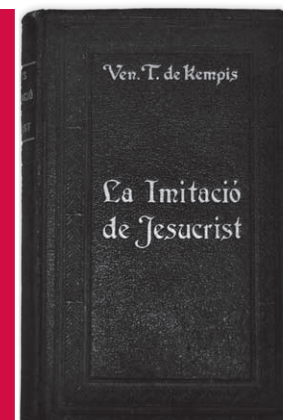
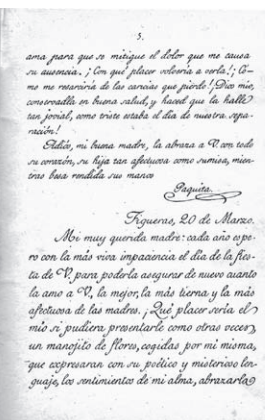
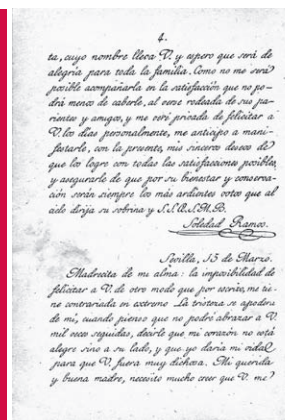
La suerte me destinó desde la edad más tierna a ser esposa de un hombre de bien, de un juicio sano y de una moral acrisolada: se empeñó y cooperó a la natural inclinación que conocí en mis deseos de instruirme [...] así que en los ratos que me dexaban mis ocupaciones domésticas, me dediqué a la lectura de las mejores y útiles obras que me indicaba mi marido. Creo que he sacado de ellas cuanto podía apetecer una madre que desea la ilustración de sus hixas.

Lectures instructives

Pilar Coll a la seva neta Assumpció.

Barcelona, 24/XI/[1938]

Mi querida nietecita ... he pensado tal vez te faltaria el libro necesario para aprender todo eso y te he comprado este que te mando para que te apliques en estudiar un ratito cada día y así serás una niña muy instruida que leerás muchos cuentos y escribirás muchas cartas al papá y abuelita ... también espero me leerás algún librito de los que tienes tan bonitos y otros que tu abuelita te promete comprar si eres aplicada ...

L'OCI

L'epistolari mostra les activitats que feien les dones durant les estones d'esbarjo: les passejades per la població on residien o pels voltants –amb el pretext d'anar a berenar o a collir bolets i fruites del camp–, les sortides amb el propòsit de conèixer santuaris –com el de Montserrat o Queralt– i, només en el cas de les famílies benestants, els viatges a ciutats espanyoles o estrangeres, com París o Roma.

Una altra de les fonts d'entreteniment eren les visites de familiars i d'amistats. Durant aquestes trobades es conversava i era freqüent divertir-se amb jocs de taula, com el tresillo o la manilla. Així mateix s'escoltava música, motiu pel qual es formava les joves amb nocions de piano i de cant.

Les dones també percebien els oficis i actes religiosos com activitats que els permetien gaudir de les lectures, els cants i els sermons. Corpus Christi, Nadal, Setmana Santa, la Candela, Sant Josep o l'Assumpció eren festes esperades i desitjades durant tot l'any. La família se solia reunir per assistir conjuntament a processons, oficis solemnes i romeries.

D'altra banda, s'esmenten a les cartes les festes majors i el carnestoltes, activitats profanes en què el jovent gaudia del ball, dels focs d'artifici i del bullici al carrer. Les dones que vivien en poblacions més grans, aprofitaven aquestes festes per anar al teatre. A partir de mitjan segle XIX es va generalitzar l'enterrament de la sardina, que era seguit no només per les classes populars sinó per les elits ciutadanes, fet impensable en èpoques posteriors.

Un altre dels passatemps era l'art d'escriure mitjançant caràcters secrets, la criptografia, que obligava qui rebia la carta a desxifrar el missatge. Es tractava d'una operació que requeria enginy i capacitat intel·lectual i es considerava poc escaient que les dones sobresortissin en aquesta pràctica.

El ball

Anna Maria Castellarnau a la seva mare, Maria Magriñà.
Berga, 29/IV/1769

... lo correu pasat no li bas respondre ... per aver anat a Nostra Sra. de Queralt com li escriguí aont estiguerem del dilluns a la tarde fins al dimars a la nit y nos divertirem molt pues com y avia profeso per ser sant March y avia molta gent y sensa ayxò nos divertim bastan pues de des que som assí he ballat dos vegades en forma, sensa altras vegadas que he ballat com aquell dia per a riure las dos vegadas.

La criptografia

Assumpta Baldrich a Josep Miracle, amic de la família.
Valls, [1829-30]

Mi apreciado Sr. Dn José: Acompaño descifrada los dos escritos que Vd. Al efecto se sirvió remitir a mi amado abuelo. En la operación no han sido bastantes las reglas que tenia adoptadas porque conociendolas Vd. Por mis explicaciones... ha sido preciso combinarlas con otras que mantenía reservadas porque no havia aun venido el caso de valerme de ellas. Queda pues resuelto que puede leerse un escrito sin conocerse las letras o signos que lo componen si se apliquen otras reglas que producen el mismo efecto.

El teatre

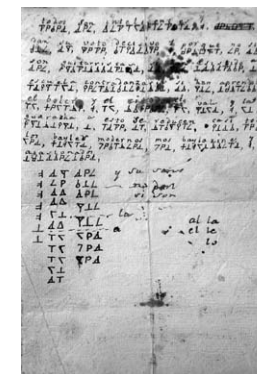
Pepa Coll al seu avi.
Barcelona, 13/V/1837

... ayer por la noche me llevaron al teatro a ver la opera y me gustó mucho...

Els jocs de cartes

Felisa Costa al seu amic Narcís Moragas.
Caldetes, 11/VI/1866

Todas las noches jugamos a cartas todos; hemos ido probando varios juegos y al fin parece que hemos adoptado una especie de treinta y uno con parejas, y la carta más alta. La suerte hasta ahora no me ha tratado mal pues no he perdido, veremos más adelante.

REFERÈNCIES HISTÒRIQUES

Si bé les dones feien vida en el si de la llar, alienes als grans successos històrics contemporanis, les cartes fan referència a esdeveniments que les afectaven directament o a informacions que els havien arribat a través de la premsa o de veïns, parents i amics. Des de finals del segle XVIII fins a la Guerra Civil espanyola van tenir lloc diversos conflictes amb un gran impacte sobre les seves vides. Les cartes al·ludeixen al terror col·lectiu provocat pels setges i els atacs a moltes poblacions catalanes durant la Guerra del Francès i la Primera Guerra Carlina, i al tancament de convents per qüestions de seguretat, fet que va obligar les monges exclaustres a buscar refugi entre els seus familiars.

La correspondència, tanmateix, no es limita a recollir els conflictes que es produïen a Catalunya sinó també a altres llocs, com les revoltes populars en diferents localitats espanyoles, la Guerra de Secessió nord-americana, la Guerra del Marroc, o la Guerra de Cuba.

Algunes de les redactores expliquen que es veïen obligades a deixar la seva llar, mentre que altres establertes en zona de conflicte, vivien angoixades pel que podia passar als seus marits, germans i fills. La correspondència es va convertir en un mitjà per demanar a persones influents ajut per localitzar familiars propers que eren a l'exèrcit i dels que no tenien notícies, i fins i tot treure de la presó algun parent o conegut. Durant llargs períodes del segle XIX, la inseguretat en les vies de comunicació els dificultava comerciar, viatjar i visitar els parents, portar els infants a escola i, en alguns moments, fins i tot sortir al carrer amb garanties.

A més de referències als moments de violència aguda, a les cartes les dones comenten el pànic generat per forts terratrèmols, pluges intenses o grans sequeres que posaven en perill les collites de l'any. No hi manquen les referències a la política municipal i a personatges rellevants de la política espanyola, les decisions dels quals repercutien en els seus interessos econòmics.

que sino lo haces, fusilamos a tu padre

Primera Guerra Carlina

Colasina Tavern a les seves germanes Dolores i Teresa.
Barcelona, 26/VII/1836?

La noche se ha pasado tranquila. A las 8 se decía que hacian broma porque Belleza à calmado el pueblo diciendo le serían entregadas las armas, pero creo que primero se formarán las milicias, quiero decir, jefes y oficiales. Se ha repartido un folleto diciendo abajo los confesionarios, libertad de matrimonjo y otras sandeces.

Guerra de Secessió dels Estats Units

Felisa Costa al seu amic Narcís Moragas.
Nova York, 8/X/1861

Es posible que esta cuestión se complique si son ciertas las últimas noticias, pues si en efecto Inglaterra, Francia, y añaden España, reconocen la independencia del Sur, no será extraño que se concluya con una guerra con las tres naciones; este partido, el que manda, ha hecho muchísimos disparates y se ha hecho infinitas ilusiones, una de ellas es que si hay guerra con Europa, los de aquí han de salir triunfantes, así como habían creído hasta ahora que así que se presentaran los del Sur echarían a correr.

Terratrèmols

Juana Pimienta a Narcís Moragas, tutor dels seus néts.
L'Havana, 25/I/1880

Estamos muy atemorizadas con un horroroso temblor de tierra que tiene a dos de mis hijas enfermas del susto que toda la población ha experimentado en muchas casas se han abierto grietas y algunas personas han perecido por causa del susto. Si esto se repite en la Habana muy seguido me decidiré a marchar a Europa.

Bombardeig a Barcelona

Pilar Coll a la seva filla Assumpció.
Barcelona, 4/XII/1938?

... Esta mañana precisamente se han oido una cadena de bombas que no parecian cayeran muy lejos. A estas horas todavia no sé donde las han dejado. Yo también estoy angustiada...

Aquesta publicació s'ha editat amb motiu de l'exposició
CORRESPONDÈNCIA FEMENINA (1780-1939)
i de la Jornada de recerca
EDUCACIÓ, CULTURA I ESCRITURA FEMENINA (1800-1950)

Octubre de 2017